

Michał Gąska

Universität Wrocław / Polen

Het vreemde in vertaling: een policonfrontatieve analyse van realia in de vertaling van *De donkere kamer van Damokles* naar het Duits en Pools

ABSTRACT

The foreign in translation: A polyconfrontative analysis of realia in the translation of *De donkere kamer van Damokles* into German and Polish

This article discusses the translation of culture-specific elements that can be seen as potential carriers of foreignness. For this purpose, Willem Frederik Hermans's novel *De donkere kamer van Damokles* along with its translations into German and Polish are being scrutinised. The translations into German by Waltraud Hüsmert and into Polish by Andrzej Dąbrówka are taken into account. The analysis seeks to outline which translation techniques were used to represent the culture-specific elements in the target languages. Consequently, it will be possible to indicate a tendency with regard to the translation strategies that were applied.

Keywords: foreignness, realia, culture-specific elements, translation strategy.

1. Inleiding

Vertaling wordt tegenwoordig gezien als een manier waarop culturen met elkaar in contact komen en daardoor elkaar beïnvloeden (Tryczyńska 2010: 159v.; 2016b: 220). Dit bevestigen talrijke vertaalwetenschappelijke bijdragen en publicaties, waarin veel belangstelling wordt getoond voor culturele kwesties (vgl. Katan 1999, Wolf 2002, House 2014). In het onderhavige artikel wordt de problematiek van het vertalen van cultuurgebonden elementen besproken, die als potentiële dragers van vreemdheid beschouwd kunnen worden. Daarbij worden de roman van Willem Frederik Hermans *De donkere kamer van Damokles* en zijn

vertalingen naar het Duits en Pools onder de loep genomen. In dit onderzoek worden de vertalingen naar het Duits door Waltraud Hüsmert en die naar het Pools door Andrzej Dąbrówka besproken. De analyse zal antwoorden op de vraag welke vertaaltechnieken gebruikt werden om de in de roman voorkomende cultuurgebonden elementen weer te geven in de doeltalen. Bijgevolg zal een tendens aangetoond kunnen worden omtrent de gebruikte vertaaltechnieken, d.w.z. of er eerder sprake is van de *naturaliserende* of *exotiserende*¹ vertaling.

2. Opzet en uitvoering

De analyse wordt uitgevoerd op basis van de aanpak van Grit (2010). De uit de roman geselecteerde cultuurgebonden elementen worden in vijf groepen² ingedeeld volgens de typologie van Grit (vgl. 2010: 189). Vanwege de beperkte ruimte worden enkel die cultuurgebonden elementen uitgekozen die in beide taalversies werden vertaald met behulp van verschillende vertaaltechnieken. In elke groep worden eerst de voorbeelden in de brontaal getoond, vervolgens in de doeltalen: het Duits en Pools, inclusief de nodige context. Onderaan wordt becommentarieerd met behulp van welke vertaaltechnieken³ de besproken elementen in de doeltalen werden weergegeven. Het doel van deze analyse is te laten zien of de vertalers eerder “het vreemde” door “het bekende” of “het eigene” vervingen of juist “het vreemde” in hun vertalingen behielden.

3. Inhoud en plaatsing van het werk

De donkere kamer van Damokles is een roman van Willem Frederik Hermans, die met Harry Mulisch en Gerard Reve tot “De Grote Drie” wordt gerekend, d.w.z. de drie belangrijkste auteurs in de naoorlogse Nederlandse literatuur. Hij werd geboren in 1921 en beleefde zodoende de moeilijke tijden van de Tweede Wereldoorlog. Aan deze periode van de geschiedenis besteedt Hermans vaak aandacht, onder andere in de novelle *Het behouden huis* (1952)⁴, of in de romans *De tranen der acacia's* (1949) en *De donkere kamer van Damokles* (1958). Deze laatste bracht hem nationale erkenning (Bork/Verkruisje 1985: 266). In 1963 verscheen naar deze roman de film *Als twee druppels water* onder de regie van Fons Rademakers (Janssen 1976: 15).

In de roman ontmoet het hoofdpersonage Henri Osewoudt de Nederlandse luitenant Dorbeck die qua uiterlijk op Henri lijkt, maar qua karakter Henri's

1| Meer daarover in het vierde hoofdstuk.

2| De aanpak van Grit wordt nader uitgelegd in het vierde hoofdstuk: Theoretisch kader.

3| Daarbij wordt de door Grit voorgestelde typologie van vertaalstrategieën gebruikt.

4| De uitgavedata van de aangegeven werken staan tussen haakjes.

tegenpool is. Henri raakt door zijn dubbelganger Dorbeck betrokken in het verzet tegen de Duitse bezetter. Hij krijgt van Dorbeck opdrachten om landverraders te vermoorden. Na de oorlog wordt Henri gearresteerd en zelf van landverraad beschuldigd. Om zich te verdedigen beroept zich Henri op zijn dubbelganger Dorbeck, die plots onvindbaar is. Vanwege gegevens en documenten die tegen hem gebruikt worden, slaagt Henri er niet in zijn onschuld te bewijzen.

Het unieke aan de roman is dat hij op verschillende manieren gelezen kan worden. *De donkere kamer van Damokles* is niet alleen een spannend oorlogsavontuur, maar ook een psychologisch verhaal. De protagonist vergelijkt zichzelf met zijn dubbelganger, wat ertoe leidt dat hij moeite heeft om zichzelf een eigen identiteit toe te kennen. Bovendien kan de roman als symbolische, filosofische of ideeënroman beschouwd worden, die “de onkenbaarheid van de mens en zijn wereld demonstreert” (Janssen 1976: 41).

De roman behaalde niet alleen in Nederland veel succes, maar ook in het buitenland. De talrijke vertalingen naar verschillende talen, daaronder het Engels (1962), Frans (1962), Deens (1961), Noors (1962), Zweeds (1962) en Fins (1963), bevestigen dit (Janssen 1976: 15). Opmerkelijk is het feit dat de Duitse versie zo laat (2001) na het origineel verscheen, zeker als men dit met andere, perifere⁵ talen vergelijkt, zoals het Deens of Zweeds. Ook de Poolse vertaling werd eerder uitgegeven, namelijk in het jaar 1994. Het Duits fungeerde bovendien een lange tijd als de enige centrale taal met een traditie om de Nederlandse literatuur te vertalen (Heilbron 1999: 437; vgl. Koch 1994: 114).

4. Theoretisch kader

In de huidige vertaalwetenschap is een tendens te zien waarbij van een linguïstisch georiënteerde naar een cultureel georiënteerde aanpak wordt overgegaan. Er wordt benadrukt dat niet talen, maar culturen worden vertaald. Deze wending wordt als *cultural turn* beschouwd (vgl. House 2014: 7; Tryczyńska 2010: 160; Bachmann-Medick 2012: 280v.; Urbanek 2013: 156). Aldus wordt het maken van een vertaling als een cultureel proces gezien, waarbij “culturen met elkaar in contact komen en daardoor elkaar verrijken” (Tryczyńska 2010: 159).

De taal zit verankerd in de cultuur en wordt beschouwd als “cultuurdragend medium [...] omdat dit een weerspiegeling is van een gemeenschappelijke kennis van zijn gebruikers alsmede hun manier van waarneming van de buitentalige werkelijkheid” (Tryczyńska 2010: 160). De betekenis van een linguïstisch element kan enkel juist begrepen worden in zijn culturele context. Bijgevolg kan een vertaling niet volledig worden begrepen buiten het culturele kader waarnaar zij

5| De benamingen *perifere en centrale* talen werden ontleend aan de aanpak van Heilbron (2010: 2).

verwijst (House 2014: 8). Omdat die culturele elementen in de vertaling buiten hun culturele context voorkomen, worden ze door de doeltekstlezers als vreemd waargenomen. Lewicki (2002: 46) ziet de vertaling als “een verschijnsel van de cultuur” en “een geheel van het eigene met het vreemde, wat samen een nieuw geheel van cultuur vormt”⁶. Bovendien beschouwt hij de vertaling als:

een tekst, waarvan bepaalde kenmerken en eenheden zich door een bijzondere eigenschap onderscheiden: ze hebben het vermogen om betekenissen in de tekst binnen te brengen, die bij de ontvanger – door hun bijzonderheid, onverenigbaarheid met zijn eigen ervaring – associaties oproept met vreemde landen, culturen en talen⁷ (Lewicki 2000: 112)[vertaald door M.G.].

Dit vermogen noemt hij *connotatie van vreemdheid* (konotacja obcości). Ze ontstaat omdat de vertaling voor een andere doelgroep in een andere cultuur bestemd is (vgl. Lewicki 2000: 112). De vertaler kan op twee manieren met deze vreemdheid omgaan. Indien hij ze als ongewenst ziet, kan hij ze proberen te vermijden door het gebruik van equivalenten in de doeltaal, maar als hij ze wel als gewenst beschouwt, probeert hij ze in zijn vertaling binnen te brengen doordat hij de potentiële dragers van vreemdheid behoudt (Lewicki 2000: 133v.).

Tot de dragers van vreemdheid worden vooral cultuurgebonden elementen gerekend die tegelijkertijd dragers van cultuur zijn. Zij verankeren teksten in een bepaalde cultuur en daarom vormen zij een bron van problemen bij het vertalen, “pas als ze los worden gemaakt van de cultuur waartoe ze behoren en als de vertaler een uitdrukking ervan moet geven in een taal waar er geen direct equivalent van bestaat” (Tryczyńska 2010: 163; vgl. Tryczyńska 2016b: 217). De cultuurgebonden elementen worden vaak met de term *realia* benoemd. Grit (2010: 189) definieert ze als “concrete, unieke verschijnselen of categoriale begrippen die specifiek zijn voor een bepaald land of cultuurgebied en die elders geen of hooguit een gedeeltelijk equivalent kennen”, maar ook “de voor deze verschijnselen/begrippen gebruikte termen”. Florin (1993: 123) geeft een bredere betekenis van de tweede door Grit voorgestelde verschijningsvorm van het begrip *realia* aan. Onder de term *realia* begrijpt hij woorden en woordverbindingen die objecten en concepten benoemen met betrekking tot levenswijze, cultuur, sociale en historische ontwikkeling, die kenmerkend zijn voor één natie en vreemd voor andere naties. Grit (2010: 189) deelt de *realia* in zes groepen in:

- historische begrippen;
- geografische begrippen;
- particulier-institutionele begrippen;

6| „kompleks tego, co własne, z tym co obce, a co razem tworzy nowy, kompleks kultury”

7| „tekstem, którego pewne cechy i jednostki odznaczają się szczególną właściwością: mają zdolność wprowadzania do tekstu sensów wywołujących u odbiorcy – przez swą niezwykłość, niezgodność z jego doświadczeniem – skojarzenia z obcymi krajami, kulturami i językami.”

- publiek-institutionele begrippen;
- eenheidsbegrippen;
- sociaal-culturele begrippen.

De vertaler staat voor een moeilijke taak om de culturele elementen die vreemd zijn voor de doelttekstlezers in de doelttekst op een voor hen begrijpelijke manier weer te geven (Tryczyńska 2016a: 116). Er wordt vaak benadrukt dat de vertalers de rol van culturele bemiddelaars in het vertaalproces vervullen (vgl. Urbanek 2011: 121). Zij “dienen [...] beslissingen te nemen met betrekking tot de informatie die ze door middel van de vertaling met het beoogde leespubliek willen delen, op welke manier dat moet plaatsvinden en welke eventuele accentverschuivingen aanvaardbaar lijken te zijn” (Tryczyńska 2016a: 117; vgl. Tryczyńska 2016b: 220). Er staan verschillende vertaaltechnieken ter beschikking van de vertalers. Grit (2010: 192v.)⁸ stelt er zeven voor, met behulp waarvan culturele elementen vertaald kunnen worden:

- *handhaving*, waarbij “de brontaaluitdrukking in de doeltaal ongewijzigd” blijft;
- *leenvertaling* – hier wordt “de brontaaluitdrukking woordelijk vertaald”;
- *benadering* – er wordt een uitdrukking gebruikt die min of meer overeenkomt met een uitdrukking in de brontaal;
- *omschrijving of definiëring in de doeltaal*, waarbij de uitdrukking in de doeltaal wordt omschreven of gedefinieerd;
- *kernvertaling* – hier wordt “slechts de kern van de betekenis” weergegeven;
- *adaptatie* – waarbij in de doeltaal een equivalent gebruikt wordt dat de functie van de brontaaluitdrukking weergeeft;
- *weglating* – de uitdrukkingen die in de brontekst voorkomen, worden in de doeltaal weggelaten.

Grit (2010: 193v.) laat nog combinaties van bovenvermelde vertaaltechnieken toe, waarbij meerdere technieken tegelijkertijd worden gebruikt, zoals *handhaving* en *omschrijving*, *leenvertaling* en *omschrijving* enz.

Door de analyse van de gebruikte vertaaltechnieken is het mogelijk om een vertaalstrategie te bepalen. Holmes (1988: 47v.) onderscheidt tussen het *exotiseren* en *naturaliseren*. Onder het exotiseren begrijpt hij het behouden van de vreemde elementen (Holmes 1988: 47), onder het naturaliseren daarentegen de vervanging door een element dat min of meer overeenkomt met het vreemde element in de doeltaal (Holmes 1988: 48). Deze dichotomie correspondeert met de aanpak van Venuti (2008) die, steunend op Schleiermacher (1969 [1813]), de

8| Grit (2010: 191) beschouwt ze als vertaalstrategieën, maar omdat een vertaalstrategie betrekking heeft op het globale handelen van de vertaler ten opzichte van de uitgangstekst, wordt in dit geval de term *vertaaltechniek* gebruikt. Dit volgt uit het feit dat Grit hier benaderingsmethodes bedoelt met betrekking tot concrete elementen van de uitgangstekst, om equivalentie te behouden (vgl. Schreiber 1997: 219).

vervreemdende (foreignizing) en de domesticerende (domesticating) vertaling onderscheidt. Deze strategieën weerspiegelen de houding van de vertaler tegenover de vreemde tekstcultuur (Venuti 2008: 19). Venuti (2008: 50) onderstreept dat de domesticerende strategie vooral van toepassing zou zijn in het geval van naties die geen gelijkaardige sociaal-historische ervaringen en culturele achtergrond delen. Daardoor wint de vertaling aan vlotheid en duidelijkheid.

5. Analyse

5.1. Geografische begrippen

De eerste groep van begrippen die hier worden behandeld, behoren volgens de indeling van Grit tot de geografische begrippen. Het gaat hier om de namen van straten. In de vertalingen naar het Duits of Pools worden de meeste straatnamen gehandhaafd, zoals in volgend voorbeeld (1).

(1) NL: – Deze straat ook niet hè? zei Selderhorst en hij gaf meer gas, sloeg rechtsaf de Rijnstraat in waar zij al geweest waren en zo kwamen zij op de Hoge Woerd (Hermans 1990: 279).	DE: – Diese Straße auch nicht, oder? sagte Selderhorst und gab mehr Gas, bog nach rechts in die Rijnstraat ab, wo sie bereits gewesen waren, und so kamen sie auf die Hoge Woerd (Hermans 2001: 340).	PL: – Ta też nie, co? – powiedział Selderhorst i dodał gazu, skręcił w prawo w Rijnstraat , gdzie już byli i tak trafili na Hoge Woerd (Hermans 1994: 333).
---	--	--

De Poolse vertaler koos bij het vertalen van sommige straatnamen voor een andere vertaaltechniek, zoals in onderstaande voorbeelden:

(2) NL: Hij pakte haar elleboog en nam haar mee, de halte af en langs de bloemkwekerij op de hoek van de Prinses Mariannelaan (Hermans 1990: 47).	DE: Er ergriff sie am Ellebogen und zog sie mit, weg von der Haltestelle und an der Gärtnerei, Ecke der Prinses Mariannelaan vorbei (Hermans 2001: 56).	PL: Wziął ją pod rękę, poszli z przystanku wzdłuż gospodarstwa kwiatowego na rogu Alei Księżniczki Marianny (Hermans 1994: 57).
(3) NL: De Zoeterwoudsesingel had geen zijde met even nummers en een andere met oneven nummers, maar de huizen waren doorlopend genummerd: 70, 71, 72 (Hermans 1990: 80).	DE: Die Häuser am Zoeterwoudsesingel hatten nicht auf der einen Seite gerade und auf der anderen ungerade Nummern, sondern waren fortlaufend nummeriert: 70, 71, 72. (Hermans 2001: 95).	PL: Ulica nad kanałem nie miała strony parzystej, tylko jedną z numerami nieparzystymi, ale domy były ponumerowane kolejno: 70, 71, 72 (Hermans 1994: 96).

In de Duitse vertaling is in deze gevallen ook de handhaving te vinden, maar de Poolse vertaler maakt gebruik van leenvertaling in voorbeeld (2) – Aleja Książniczki Marianny en in voorbeeld (3) van omschrijving: ulica nad kanałem [een straat aan een singel] zonder de straatnaam aan te geven. Dit kan liggen aan het feit dat de Poolse lezer niet zozeer met de Nederlandse taal vertrouwd is en dat hij deze termen gewoon niet kan lezen, wat de lectuur van het werk zal bemoeilijken. Aan de andere kant verliest de tekst aan zijn couleur locale.

5.2. Particulier-institutionele begrippen

Het volgende begrip, *N.S.B.'er*, behoort tot de groep van particulier-institutionele begrippen, d.w.z. begrippen die met particuliere organisaties en instellingen samenhangen. Onder deze afkorting wordt een aanhanger of een lid van Nationaal-Socialistische Beweging verstaan. De onderstaande voorbeelden laten zien dat dit begrip problematisch was voor de vertalers en dat zij er op verschillende manieren probeerden mee om te gaan.

(4) NL: De zoon van de drogist die schuin tegenover mij woont, is een N.S.B.'er (Hermans 1990: 34).	DE: Der Sohn des Drogisten, der schräg gegenüber von mir wohnt, ist in der NSB (Hermans 2001: 41).	PL: Syn drogist, który mieszka naprzeciwko mnie, jest w partii faszystowskiej (Hermans 1994: 42).
(5) NL: Ik ben maar een knoeier op illegaal gebied, dacht hij, ik heb het smoel van een N.S.B.'er die bij de Duitsers als rechercheur in dienst is (Hermans 1990: 70).	DE: Ich bin nur ein Stümper in der Widerstandsarbeit, dachte er, ich habe eine Visage wie ein Nazi , der bei den Deutschen als Kriminalbeamter in Dienst ist (Hermans 2001: 83v.).	PL: Jestem jednak pętak, jeśli chodzi o podziemną robotę, pomyślał, mam gębę faszystowskiego kolaboranta , który poszedł na służbę do Niemców jako tajniak (Hermans 1994: 85).
(6) NL: Zij leefde met de zoon van een buurman, een N.S.B.-er (Hermans 1990: 264).	DE: Sie hat mit dem Sohn eines Nachbarn zusammengelebt, einem Nazi (Hermans 2001: 322).	PL: Żyła z synem sąsiada, faszysta (Hermans 1994: 314).
(7) NL: Deze vrouw had een verhouding met een N.S.B.-er , Turlings (Hermans 1990: 310).	DE: Die Frau hatte ein Verhältnis mit einem NSB-Mann namens Turlings [...] (Hermans 2001: 379).	PL: Kobieta owa żyła z faszystą Turlingsem (Hermans 1994: 371).

De Duitse vertaalster koos of voor handhaving, zoals in voorbeeld (4) met een kleine syntactische verandering (7), of voor adaptatie door het gebruik van het begrip *Nazi* zoals in voorbeelden (5) en (6). Interessant om op te merken is dat in de Duitse vertaling het begrip *NSB* in de opmerkingen aan het eind van

het boek uitgelegd wordt (vgl. Hermans 2001: 409). De Poolse vertaler maakte ook gebruik van adaptatie. In voorbeelden (6) en (7) werd N.S.B'ër als faszysta [fascist] vertaald, in (5) als faszystowski kolaborant [een fascistisch collaborateur]. In voorbeeld (4) worden syntactische veranderingen ondernomen, zoals in de Duitse vertaling het geval was, zodat de zoon van de drogist niet langer een N.S.B'ër is, maar een lid van de fascistische partij.

5.3. Publiek-institutionele begrippen

Volgende voorbeelden kunnen tot de groep van publiek-institutionele begrippen gerekend worden, d.w.z. begrippen die publieke instituties benoemen, zoals namen van scholen, cultuurinstellingen of openbaar bestuur.

(8) NL: Toen hij nog op de H.B.S. was, had hij ook wel eens een filmpje ontwikkeld (Hermans 1990: 27).	DE: Als er noch auf der Oberschule war, hatte er gelegentlich Filme entwickelt (Hermans 2001: 33).	PL: Kiedy jeszcze był w liceum , zdarzyło mu się czasem wywołać jakiś film (Hermans 1994: 34).
--	--	--

H.B.S. [hogere burgerschool] was een tussen de jaren 1863 en 1974 bestaande onderwijsvorm voor voortgezet middelbaar onderwijs. De Duitse vertaalster koos voor een kernvertaling – *Oberschule*, die de kern van de betekenis weergeeft. De Poolse vertaler daarentegen koos voor benadering. Hij maakt gebruik van een bestaand Pools begrip *liceum*, dat met het Nederlandse begrip qua betekenis min of meer overeenkomt.

(9) NL: Hij wist dat hij zich in het Binnenhof bevond, hoewel hij zich niet herinnerde wanneer hij daar eerder geweest was (Hermans 1990: 154).	DE: Er wußte, daß er sich in Den Haag im Binnenhof befand, obwohl er sich nicht daran erinnern konnte, wann er dort früher schon einmal gewesen war (Hermans 2001: 186).	PL: Choć nie przypominał sobie, kiedy już tam był, wiedział, że się znajduje na zamku Binnenhof , w siedzibie Parlamentu, zajętej teraz przez niemiecką policję (Hermans 1994: 183).
---	--	--

Bij het vertalen van het begrip *Binnenhof* (9) maakten de vertalers gebruik van een combinatie van vertaaltechnieken. In de Duitse vertaling werd het begrip gehandhaafd, maar de vertaalster voegde nog de plaatsbepaling van het Binnenhof toe, namelijk: *in Den Haag*. Zoals bij het begrip *NSB* het geval was, wordt het begrip *Binnenhof* in de opmerkingen uitgelegd (vgl. Hermans 2001: 409). In de Poolse vertaling werd het begrip ook gehandhaafd, maar maakte de vertaler gebruik van definiëring, *na zamku* [in het kasteel], en adaptatie, *w siedzibie Parlamentu* [in de zetel van het parlement]. Deze technieken hebben tot doel om een

voorstelling van deze plek te geven aan de Poolse of Duitse recipiënt, die vermoedelijk niet weet wat er zich achter het begrip *Binnenhof* verbergt.

(10) NL: Waar was de Eerste Kamer ? En waar de Tweede Kamer ? (Hermans 1990: 154)	DE: Wo war die Erste Kammer ? Und wo die Zweite Kammer ? (Hermans 2001: 186)	PL: Gdzie była Pierwsza Izba ? A gdzie Druga Izba ? (Hermans 1994: 183)
--	---	--

In het geval van de vertaling van de begrippen *Eerste Kamer* en *Tweede Kamer* (10) kozen beide vertalers voor een leenvertaling. Het gebruik van deze techniek is begrijpelijk omdat zowel in Duitsland als ook in Polen het tweekamerstelsel voorkomt.

5.4. Eenheidsbegrippen

De volgende potentiële dragers van vreemdheid die hier worden besproken, zijn de typisch Nederlandse benamingen van munten – *dubbeltje* en *kwartje*, die volgens Grits indeling tot de groep van eenheidsbegrippen gerekend worden. Zowel de Duitse vertaalster als ook de Poolse vertaler kozen bij het vertalen van deze realia voor omschrijvingen om de denotatie van deze begrippen in de vertaling weer te geven.

(11) NL: Osewoudt gaf hem een zinken dubbeltje fooi. De conducteur liep verder (Hermans 1990: 52).	DE: Osewoudt gab ihm ein Zehncentstück aus Zink als Trinkgeld. Der Schaffner ging weiter (Hermans 2001: 61).	PL: Osewoudt dał mu cynkową dziesięciocentówkę napiwku. Konduktor przeszedł dalej. (Hermans 1994: 62).
(12) NL: Zij keerde het tasje om op het bed. Er kwamen negentien zilveren guldens uit, drie zinken kwartjes , twee zinken centen, zes bonkaarten voor levensmiddelen , vijf nieuwe biljetten van honderd gulden en tien nieuwe biljetten van honderd Reichsmark (Hermans 1990: 58).	DE: Sie drehte die Tasche über dem Bett um. Neunzehn silberne Gulden fielen heraus, drei Viertelgulden und zwei Eincentstücke aus Zink, sechs Lebensmittelkarten , fünf neue Hundertgulden-scheine und zehn neue Scheine von hundert Reichsmark. (Hermans 2001: 69v.)	PL: Wywróciła torbę na łóżko. Wypadło dziewiętnaście srebrnych guldenów, trzy cynkowe ćwierćguldenówki , sześć kartek żywnościowych, pięć nowych banknotów po sto guldenów i dziesięć nowych banknotów stumarkowych. (Hermans 1994: 70)

In het geval van het begrip *dubbeltje* (11) gebruikten de vertalers samenstellingen *Zehncentstück* en *dziesięciocentówka* om aan te geven dat het om het muntje

van tien cent gaat. Een gelijkaardige techniek is te zien bij het vertalen van het begrip *kwartje* (12), waar de vertalers gebruik maken van samenstellingen *Viertelgulden* en *ćwierćguldenówka* om de denotatie van een kwartje weer te geven, waaronder een munt van 25 cent, dus een kwart gulden, wordt begrepen.

Een nadeel van het gebruik van dergelijke samenstellingen is dat zij onleesbaar kunnen zijn, zoals in het onderstaande voorbeeld van de Duitse vertaling.

<p>(13) NL: Met een klap legde hij het pistool op tafel, naast het lege tasje, een poederdoos, een lippenstift, zinken dubbeltjes en kwartjes, een in elkaar gefrommeld zakdoekje (Hermans 1990: 182).</p>	<p>DE: Er knallte die Pistole auf den Tisch, neben die leere Tasche, eine Puderdose, einen Lippenstift, Zehn- und Fünfundzwanzigcentmünzen aus Zink, ein zerknülltes Taschentuch (Hermans 2001: 221).</p>	<p>PL: Położył ze stuknięciem pistolet na stół, obok pustej torebki, puderniczki, szminki, drobnych pieniędzy, pomiętej chusteczki (Hermans 1994: 217).</p>
---	---	---

Hier werden *dubbeltjes en kwartjes* (13) als *Zehn- und Fünfundzwanzigcentmünzen* vertaald, wat veel aandacht van de lezer vereist. Een interessante oplossing is de Poolse vertaling, waar dubbeltjes en kwartjes met behulp van de kernvertaling *drobne pieniądze* [kleingeld] werden weergegeven. Het gebruik van deze techniek is begrijpelijk, omdat het niet van groot belang is welke munten precies er in de tas aanwezig waren; belangrijker is dat het kleingeld was.

5.5. Sociaal-culturele begrippen

De volgende groep bestaat uit sociaal-culturele begrippen, d.w.z. begrippen die nauw verbonden zijn met het sociale en culturele leven van een volk, zoals bijvoorbeeld namen van feestdagen of dranken.

<p>(14) NL: Hij hangt op Koninginnedag de vlag uit, hij is een belastingbetaler en stembusganger geworden net als iedereen [...] (Hermans 1990: 11).</p>	<p>DE: Am Geburtstag der Königin hängt er die Fahne heraus, er zahlt Steuern und geht zur Wahl wie alle anderen [...] (Hermans 2001: 13).</p>	<p>PL: Wywiesza flagę na urodziny królowej, stał się takim samym podatnikiem i wyborcą jak każdy inny (Hermans 1994: 13).</p>
--	---	---

Bij het vertalen van het begrip *Koninginnedag* (14) werd zowel in de Duitse als ook in de Poolse vertaling adaptatie gebruikt – *Geburtstag der Königin* en *urodziny królowej* [de verjaardag van de koningin]. Hier bestaat echter het gevaar dat deze equivalenten niet dezelfde associaties bij de doeltekstlezers oproepen, d.w.z. die van een nationale feestdag in Nederland.

(15) NL: Ebernuss is gaan zitten, er is jenever gedronken (Hermans 1990: 273).	DE: Ebernuss hat sich hinge- setzt, es wurde Genever ge- trunken (Hermans 2001: 335).	PL: Ebernuss usiadł, pili- śmy jenevera (Hermans 1994: 326).
(16) NL: – Gauw een slok jenever! (Hermans 1990: 216)	DE: – Schnell einen Schluck Genever! (Hermans 2001: 263)	PL: – Prędko przepijmy! (Hermans 1994: 257)

In de Duitse vertaling van het begrip *jenever* maakte de vertaalster consequent gebruik van de handhaving. Het begrip wordt wel aangepast aan de Duitse spelling. De Poolse vertaler gebruikt verschillende vertaaltechnieken. In voorbeeld (15) is handhaving te vinden, in (16) weglating. Een betere oplossing lijkt hier benadering te zijn. In het Pools kent men het begrip *jałowcówka*, een soort alcohol vervaardigd door toevoeging van jeneverbessen. Dit blijkt minder vreemd te zijn voor een Poolse lezer dan het gehandhaafde begrip *jenever*.

Het is interessant dat de Duitse vertaalster ook consequent het begrip *Genever* gebruikt als in de brontekst een merknaam van jenever voorkomt – *Bols*. In dit geval is er sprake van kernvertaling. In de Poolse vertaling werd het begrip gehandhaafd.

(17) NL: Ebernuss had een kruik Bols onder zijn arm en in zijn hand een stuk worst in een vetvrij papier (Hermans 1990: 193).	DE: Ebernuss hatte eine Steingutflasche Genever unter Arm und in der Hand ein Stück Wurst, das in Butterbrotpapier gewickelt war (Hermans 2001: 234).	PL: Niósł pod ręką flaszkę Bolsa , a w ręku kawałek kielbasy w pergaminie (Hermans 1994: 229).
---	---	--

5.6. Andere begrippen

In deze sectie worden begrippen behandeld die zich moeilijk in de door Grit voorgestelde typologie laten ordenen. Het betreft aanspreekvormen, die niet als realia beschouwd kunnen worden, maar wel cultuurgebonden zijn. Ze kunnen fungeren als potentiële dragers van vreemdheid, zoals in onderstaande voorbeelden:

(18) NL: – Mevrouw , weet u ook of er veel slachtoffers zijn geweest? – Twaalf mensen dood, meneer . De hele familie Jagtman die op drie hoog woonde is omgekomen. En dan nog de oude mevrouw Sevensma en ... (Hermans 1994: 40).	DE: – Mevrouw , können Sie mir vielleicht sagen, ob es viele Opfer gegeben hat? – Zwölf Menschen tot, Meneer . Die ganze Familie Jagtman vom dritten Stock ist umgekommen. Und dann noch die alte Frau Sevensma und ... (Hermans 2001: 47).	PL: – Przepraszam panią , nie wie pani, czy było dużo ofiar? – Dwunastu zabitych, proszę pana . Zginęła cała rodzina Jagtmanów, którzy mieszkali na trzecim piętrze. A jeszcze stara pani Sevensma i ... (Hermans 1994: 48).
--	--	---

De begrippen *mevrouw* en *meneer* werden in de Duitse vertaling gehandhaafd, maar alleen als ze als aanspreekvormen worden gebruikt. Indien ze naar andere personen verwijzen, werden ze door Duitse equivalenten vervangen, zoals in voorbeeld (18) *die alte Frau Sevensma*. Door het gebruik van de gehandhaafde begrippen *mevrouw* en *meneer* bracht de vertaalster onnodig vreemde elementen in, waardoor het gesprek kunstmatig schijnt te zijn. Een betere oplossing zou zijn deze termen gewoon weg te laten. De Poolse vertaler maakte gebruik van benadering, doordat hij Poolse functionele equivalenten gebruikte: *przepraszam panią* of *proszę pana*. Opmerkelijk is het feit dat de Duitse vertaalster niet consequent met de aanspreekvormen handelt. Dit geldt voor *juffrouw* in de Duitse vertaling, dat niet gehandhaafd werd, in tegenstelling tot bovenvermelde aanspreekvormen. In dit geval gebruikte de vertaalster een Duits equivalent *Fräulein*, zoals in voorbeeld (19). In de Poolse vertaling werd de aanspreekvorm *juffrouw* weggelaten.

<p>(19) NL: – Hallo meneer? – Ja juffrouw? – Dat nummer is niet aangesloten, meneer (Hermans 1990: 112).</p>	<p>DE: – Hallo, Meneer? – Ja, Fräulein? – Die Nummer ist nicht ans Telefonnetz angeschlossen, Meneer (Hermans 2001: 134).</p>	<p>PL: – Halo, proszę pana? – Tak, słucham? – Ten numer nie jest podłączony, proszę pana (Hermans 1994: 133).</p>
--	---	--

6. Besluit

De uitgevoerde analyse laat zien hoe problematisch het vertalen van cultuurgebonden elementen kan zijn. De vertalers stonden voor de moeilijke taak deze elementen naar hun talen om te zetten. Uit de analyse blijkt dat ze in de Duitse vertaling meestal gehandhaafd werden, waarbij de *couleur locale* werd behouden. De Poolse vertaler maakte vooral gebruik van omschrijving en adaptatie. Een mogelijke reden is dat de Duitsers meer vertrouwd zijn met de Nederlandse cultuur dan de Polen. Er wordt in Duitsland ook meer Nederlandse literatuur vertaald dan in Polen, waarop Andrzej Dąbrówka in het nawoord van zijn vertaling van *De Donkere kamer van Damokles* attent maakt (vgl. Hermans 1994: 401). Bovendien mag niet buiten beschouwing gelaten worden dat ook de verwantschap van de Nederlandse en Duitse taal invloed heeft op de receptie van vreemde elementen in de vertaling. Voor een Poolse lezer blijven dergelijke elementen vreemd en onbekend, zoals bijvoorbeeld blijkt uit de vertaling van aanspreekvormen. In de Duitse versie was handhaving van deze elementen mogelijk vanwege de gelijkenis tussen deze vormen in het Duits en het Nederlands. In de Poolse versie zou het behouden van dergelijke elementen de tekst onnodig vervreemden en bovendien ook onduidelijk maken voor de Poolse lezer.

Op basis van de analyse kan geconstateerd worden dat de twee geanalyseerde vertalingen substantieel van elkaar verschillen. De vertalers probeerden op verschillende manieren met de cultuurgebonden elementen om te gaan. De Poolse vertaler probeerde het vreemde aan de doelcultuur aan te passen en bekwam zo een naturaliserende vertaling. De Duitse vertaalster daarentegen koos voor een exotiserende vertaling, d.w.z. ze “vervreemdde” haar vertaling door elementen te handhaven. De handhaving van de Nederlandse elementen in de Duitse vertaling was mogelijk o.a. doordat de vertaalster gebruik maakte van extratekstuele toelichtingen aan het einde van het boek. In het glossarium worden vooral elementen verklaard waarbij een intratekstuele toelichting in de vorm van een omschrijving, lastig zou zijn en de leesbaarheid zou bemoeilijken. Dit geldt bv. voor het element *Binnenhof* waarbij wordt uitgelegd welke rol deze plaats tijdens de Duitse bezetting vervulde, wat van groot belang is voor de receptie van de roman. Niet in alle gevallen was het mogelijk om de vreemde elementen te handhaven. Het moeilijkst te behouden blijken de eenheidsbegrippen, zowel in de Duitse als ook in de Poolse versie. Om ze te handhaven zou de vertaler in het glossarium een toelichting in vorm van een voetnoot of verklaring moeten toevoegen. Dit zou de leesbaarheid kunnen beïnvloeden.

Bibliografie

Primaire literatuur

Hermans, Willem F. (1990). *De donkere kamer van Damokles*. Amsterdam.

Hermans, Willem F. (1994). *Ciemnia Damoklesa*. Warszawa. [vertaald door Andrzej Dąbrówka].

Hermans, Willem F. (2001). *Die Dunkelkammer des Damokles*. Leipzig. [vertaald door Waltraud Hüsmert].

Secundaire literatuur

Bachmann-Medick, Doris (2012). *Cultural Turns. Nowe kierunki w naukach o kulturze*. Warszawa.

Bork, Gerrit Jan van/ Verkruijsse, Peter Jozias (red.) (1985). *De Nederlandse en Vlaamse Auteurs: van middeleeuwen tot heden met inbegrip van de Friese auteurs*. Weesp.

Florin, Sider (1993). „Realia in translation”. In: Zlateva, P. (red.) *Translation as social action: Russian and Bulgarian perspectives*. London [e.a.], p. 122–128.

Grit, Diederik (2010). „De vertaling van realia”. In: Naaijken, T./ Koster, C./ Bloemen, H./ Meijer, C. (red.) *Denken over vertalen. Tekstboek vertaalwetenschap*. Nijmegen, p. 189–196.

Heilbron, Johan (1999). „Towards a Sociology of Translation. Book Translations as a Cultural World-System”. In: *European Journal of Social Theory* 2 (4), p. 429–444.

- Heilbron, Johan (2010). *Structure and Dynamics of the World System of Translation*, geraadpleegd op 17 februari 2017, van: <http://portal.unesco.org/culture/es/files/40619/12684038723Heilbron.pdf/Heilbron.pdf>
- Holmes, James (1988). *Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies*. Amsterdam.
- House, Juliane (2014). „Moving across Languages and Cultures in Translation as Intercultural Communication”. In: Bühning, K./ House, J./Thije, J.D. ten (red.) *Translational Action and Intercultural Communication*. London/New York: Routledge, p. 7–39.
- Janssen, Frans A. (1976). *Over De donkere kamer van Damokles van Willem Frederik Hermans*. Amsterdam.
- Katan, David (1999). *Translating Cultures: An Introduction for Translators, Interpreters and Mediators*. Manchester.
- Koch, Jerzy (1994). „Enkele facetten van de Poolse receptie van de Noord- en Zuidnederlandse literatuur tot 1914. Een verkenning”. In: *Neerlandica Wratislaviensia* VII, p. 105–120.
- Lewicki, Roman (2000). *Obcość w odbiorze przekładu*. Lublin.
- Lewicki, Roman (2002). „Obcość w przekładzie a obcość w kulturze”. In: Lewicki, R. (red.) *Przekład – język – kultura*. Lublin. p. 43–52.
- Małgorzewicz, Anna (2006). „Przekład jako medium rozumienia kultury i międzykulturowej intergracji w kontekście językoznawstwa kognitywnego”. In: *Rocznik Przekładoznawczy* 2, p. 169–179.
- Schleiermacher, Friedrich (1969). „Ueber die verschiedenen Methoden des Uebersetzens”. In: Störig, H. J. (red.) *Das Problem des Übersetzens*. Darmstadt, p. 38–70.
- Schreiber, Michael (1997). „Übersetzungsverfahren: Klassifikation und didaktische Anwendung”. In: Fleischmann, E./ Kutz, W./ Schmitt, P. A. (red.) *Translationsdidaktik. Grundfragen der Übersetzungswissenschaft*. Tübingen, p. 219–226.
- Tryczyńska, Katarzyna (2010). „Over de transfer van Poolse cultuurgebonden elementen bij de vertaling. Enkele theoretische overwegingen”. In: *Neerlandica Wratislaviensia* XIX, p. 159–173.
- Tryczyńska, Katarzyna (2016a). „Het probleem van de culturele asymmetrie in de Nederlandse vertalingen van *Popiół i diament*, *Mała apokalipsa* en *Dukla*”. In: *Werkwinkel. Journal of Low Countries and South African Studies* 11 (2), p. 109–131, geraadpleegd op 15 februari 2017, van: <https://www.degruyter.com/downloadpdf/j/werk.2016.11.issue-2/werk-2016-0013/werk-2016-0013.pdf>
- Tryczyńska, Katarzyna (2016b). „Problem asymetrii kulturowej w niderlandzkich i angielskich przekładach wybranych polskich powieści współczesnych”. In: *Lingwistyka Stosowana/ Applied Linguistics/ Angewandte Linguistik* 19, p. 217–228, geraadpleegd op 15 februari 2017, van: <http://www.ls.uw.edu.pl/documents/7276721/0/Lingwistyka+Stosowana+19.pdf>

- Urbanek, Dorota (2011). *Dialektyka przekładu*. Warszawa.
- Urbanek, Dorota (2013). „Tłumaczenie jako komunikacja interkulturowa”. In: Grucza, S./ Marchwiński, A./Płużyczka, M. (red.) *Translatoryka. Koncepcje–Modele–Analizy*. Warszawa, p. 156–163.
- Venuti, Lawrence (2008). *The Translator’s Invisibility. A History of Translation*. London / New York.
- Wolf, Michaela (2002). „Culture as Translation – and Beyond: Ethnographic Models of Representation in Translation Studies”. In: Hermans, T. (red.) *Cross-cultural Transgressions: Research Models in Translation Studies*, p. 180–192.
- Żmudzki, Jerzy (2012). „Das Problem der Bewältigung von Fremdheit in der Translation – Positionen und Perspektiven in der Translationswissenschaft”. In: *Lingwistyka Stosowana/ Applied Linguistics/ Angewandte Linguistik* 5, p. 201–214.

Michał Gąska

Uniwersytet Wrocławski
Instytut Filologii Germańskiej
Pl. Biskupa Nankiera 15b
50-140 Wrocław
michal.gaska@uwr.edu.pl